

Kad je narodna inteligencija počela sa buđenjem hrvatstva, glavna je misao duhovnog oslobađanja bila u tome da se u ljudima probudi osećanje da se pravo snalaženje može i mora naći van Austro-Mađarske, i da je prava sloboda zapravo u tom da se raskine duhovni obruč kojim su nenarodno plemstvo u feudalnoj eksploataciji i tuđinštinom zaraženo građanstvo opasali narod pod vidom pristajanja uz evropske osnove, odnosno uz njihovog nosioca, Austriju. Tek pred kraj XIX veka prodiše i dobiva svoju organizaciju, prvenstveno političku, misao da dilema hrvatskog naroda nije u odabiranju između Pešte ili Beča, nego da ima i jedno treće rešenje, van Pešte i Beča. Tu se napredna hrvatska misao, snalaženje našeg zapadnog čoveka, veže za rezultate beogradske životne orijentacije i istočnog čoveka.

U oslanjanju na beogradsku životnu orijentaciju, oni Hrvati koji su se prema njoj konačno okrenuli u XIX veku, u raznim vidovima i pod različitim formulama, imali su da izdrže jednu od najtežih duhovnih borbi u sebi; da se pomoću napredne narodne misli othrvu političkoj prevlasti austrijskog imperijalizma, da se pomoću liberalizma brane od rimske duhovne prevlasti, a da pri tom ostanu kršćani; najzad da se polaženjem u seljaštvo bore protivu odrođenosti nenarodnog građanstva i zaražene birokratije.

Čežnja za ranijom srpskom homogenošću, za ujednačenošću osnova i ciljeva, za jedinstvom po duhu i po žrtvenosti, po jednakom osećanju neprijatelja, za zajednicom nemehaničkom, duhovnom, oseća se u čoveku beogradskog životnog snalaženja još više pod vidom bratstva.

Pojam i osećanje bratstva posle 1918. osporeni su razlikama u mentalitetu između raznih delova, raznih krajeva naših. Na delu, zajedničkoj saradnji, osetile su se razlike između onih naših ljudi koji su došli ispod Vizantije i Turaka i iz svojih sopstvenih napora revolucionarnih, i između onih koji su došli ispod uticaja Rima, Evrope, Austrije i priključili se rezultatima narodne revolucije. A i u toj ne mnogo odsečnoj i ne svuda izvodljivoj podeli mnogo ima podrazlika po tome kad su se pojedini krajevi otrgli od neprijateljske potlačenosti i kako, da li otvorenom ratnom borbom ili političkom aktivnošću. Vuku se svuda tuđi uticaji i razjedinjuju. Ujedinjuju na parče, razjedinjuju u celini. Doživeli su tako svoje mentalno ujedinjenje u izvesnom pravcu Srbi pravoslavni iz Srbije,